

SZAJBÉLY MIHÁLY

Csáth Géza élete és munkái

Régimódi monográfia

Lektorálta
Molnár Eszter Edina

A képanyag összeállításában közreműködött
Sidó Anna

A könyv alapjául szolgáló kutatás
az NKFIH-112816 (OTKA) program
támogatásával valósult meg.

A borítón: Csáth Géza 1909–1910 körül,
a kép a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdona
(Művészeti, Relikvia- és Fotótár, ltsz. F.2014.39.1)

BEVEZETŐ

1936-ban a pályakezdő Bóka László bölcsészdoktori disszertációja témájaként Csáth Gézát választotta. Munkájával gyorsan elkészült, a *Csáth Géza novellái* címet viselő könyvecske egy évvel később megjelent.¹ Csáth akkor már több mint másfél évtizede halott volt. Halálát követően még idézte emlékét néhány nekrológ, majd hosszú csönd. Legközelebb Németh László foglalkozott vele a *Tanúban* megjelent, 1933-as esszéjében. Figyelmét azok a fiatal filozopterek (nem feltétlenül ellenszenves irodalmi sznobok) terelték az elfeledett orvos-íróra, akik sohasem hallott szerzőkről szeretnek természetesen könnyedséggel csevegni. Körükben Csáth különös tiszteletnek örvendett, „sokszor úgy tűnt fel, mintha az ő neve egyike lenne azoknak a titkos jelszavaknak, melyekről bizonyos műveltségű és hajlamú fiatalemberek egymást ófelnémet órákon, a rendőrség politikai osztályán vagy egy fekete fölött felismerik”.³ E titkos Csáth-kultusról ma is vallanak a könyvtárak. Munkáinak első kiadásai többnyire még a nagyobb gyűjteményekből is hiányoznak, az elárvult katalóguscédulák viszont arról tanúskodnak, hogy *A varázsló kertje*, társaival együtt, egy-egy Csáth-rajongó zakójának a zsebében vándorolhatott ki az olvasótermekből. Nem kellett sokszor fordulniuk. Öt vékony novelláskönyv, egy dráma, két kötet zenei írás, néhány zenemű és egy elmeorvosi szaktanulmány: ennyi jelent meg Csáthtól élete során. Meg persze sok-sok különféle írás, szerteszórva a korabeli lapokban, de azok nem voltak ilyen egyszerűen eltulajdoníthatók, és nem is emlékezett rájuk senki.

A nagyobb nyilvánosság számára Illés Endre fedezte fel Csáth Gézát. Ő állította össze azt a *Csáth Géza emlékezete* című műsort, amelyet 1936. augusztus 3-án este 6:15-től 6:45-ig sugár-

zott a magyar rádió. Illés bevezetője után két novella (*Muzsikuskok, Szombat este*) hangzott el, Szilassy Gyula előadásában.⁴ A *Pesti Hírlap* adást beharangozó rádiómellékletében összefoglalta Csáth életrajzát. Kiemelte sokoldalú tehetségét, de említetlenül hagyta morfinizmusát, és azt, hogy élete végén felesége gyilkosává lett.⁵ Lehetséges, hogy Bóka László e műsor hallatán figyelt fel Csáthra, majd fordult adatokért az író öccséhez, Brenner Dezsőhöz. Levele bizonyítja, hogy Németh László nem túlzott, amikor állította, hogy Csáthot egy nagyon szűk körön kívül mindenki elfeledte.

Igen tisztelt uram,

ma kaptam kézhez Brenner Olga kisasszony levelét, melyben arra biztat, hogy Önhöz forduljak néhány adatért Csáth Géza életéről. Örömmel élek a lehetőséggel – abban a reményben, hogy Ön nem fogja zaklatásnak venni érdeklődésemet –, mert sajnos Pesten nem sokat sikerült megtudnom róla. (Babits egy pör kapcsán tudta meg, hogy Csáth Gézát Brenner Józsefnek hívták, Hatvány azt állítja, hogy egyetlen sorát sem olvasta! Hát nem szívfájdító ez?)

Szíves engedelmével azonnal a dolgok meritumára térve, a következő kérdéseimre remélek Öntől választ:

Mikor született Csáth Géza? (hónap, nap)

Mikor halt meg édesanyja, édesapja?

Hány testvére volt?

Járt-e külföldön? (Mikor? Hol?)

Egyetemi tanulmányait mikor fejezte be?

1910-től haláláig hol élt? (A napokban tudtam meg véletlenül, hogy 1915-ben Földesen volt orvos.)

Ki volt a felesége? Mikor nősült?

Brenner Olgán kívül volt-e gyermeke?

Milyen ideggyógyintézetben, kórházban kezelték?

Hol van eltemetve?

Maradtak-e kiadatlanul kéziratok, s azok hol vannak?

Kikkel volt baráti viszonyban Kosztolányin kívül?

Ezek volnának életrajzára vonatkozó kérdéseim. Róla írandó munkámban elsősorban nem életrajzával foglalkozom – mégis fontosnak tartom ezeket az aprólékos adatokat rögzíteni, mert hiszem, hogy jön még idő, mikor az értők figyelmé fokozottan Csáth Géza felé fordul. Akkor majd az ember is érdekelni fogja azokat, kik ma a művész Csáth Gézáról sem tudnak semmit.

Végtelenül hálás lennék, ha legalább részben feleletet kaphatnék kérdéseimre. Arra nem is merem Önt kérni, hogy emlékeiről, gyerekségükről, otthonukról írjon – így is túlságosan igénybe veszem türelmét.

Szíves válaszát várva, előre is köszöni jóságát,

tisztelő híve,

Bóka László⁶

Bóka a jövőbe látott. A beavatottak titkos szeánszait ugyan még évtizedekig nem zavarták új kiadások, de azután bekövetkezett a Csáth-reneszánsz. Előbb novellái jelentek meg 1964-ben, Illés Endre válogatásában és utószavával, majd 1971-ben Demény János jóvoltából zenei írásaiból látott napvilágot bő válogatás. Illés újabb novellagyűjteménye után következtek a szabadkai Csáth-kutató, Dér (Dévavári) Zoltán szövegkiadásai, melyek a drámaíró és a publicista írásaiból is ízelítőt adtak. 1977-re, ugyancsak Dérnek köszönhetően, elkészült Csáth írásainak bibliográfiája. 1994-ben elindult életművének összkiadása, melynek nyomán ma már a korabeli lapokban és folyóiratokban megjelent írásai éppúgy hozzáférhetők, mint kéziratos hagyatékának nagyobb és fontosabb része, naplói és emlékiratai. Családi leveleiből, miután a naplók jelentős részét hozzáférhetővé tették, Beszédes Valéria és Dér Zoltán adott közre válogatást, majd egybegyűjtésre került a teljes levelezés, így most már nemcsak az életmű, hanem az életút is követhető.⁷

Csáth ma éppoly ismert alakja a 20. század elején kibontakozó modern magyar irodalomnak, mint Ady, Kosztolányi vagy Babits Mihály, de furcsább és titokzatosabb náluk. Titokzatosára olvasását már Kosztolányi megkezdte a *Nyugat*-ban, unokaöccse halála után közreadott emlékezésével. Csáthot olyan különös adottságokkal rendelkező, melankóliára hajló alkotóként ábrázolta, aki idegen nyelvi ismeretek híján, „egy magyar kisvárosban, elszigetelten minden hatástól, önnönmagának mélységes mélyeit búvárolta”, hozta létre lidérces alkotásait, menekült a melankólia elől a morfinizmusba.⁸ Ezt a fonalat vette fel Illés Endre 1936-ban, az *Apoló* című folyóiratban megjelent esszéjében,⁹ mely átdolgozott formában az 1964-es válogatás, *A varázsló halála* utószavaként vált közismertté. Csáth élete „mérgezett, excentrikus, befüggönyözött,

amellett [...] vakító és mesterséges fényekkel megvilágított, [...] század eleji festmény”, hősei a halál előtt az élet kulcslyukain lesekkelnek, alkotójuk pedig mintha gonosz kísérletnek vetette volna alá saját magát, „mintha eltávolította volna egyszer kísérletképp a szemhéját, hogy az anyagra figyelve ne aludhasson el leshelyén”.¹⁰

A titokzatossá olvasás Csáth testvéröccsét, Brenner Dezsőt, rendkívül zavarta. *A varázsló halála* megjelenését követően Dér Zoltánnak írott hosszú levelében¹¹ helytelenítette a kötet hatásvadász címét, és kifogásolta az életút, különösképpen az öngyilkosság misztifikálását. Illés szerint Csáth, miután megszökött a szabadkai kórházból és gyalog Pestre indult,

...egy erdő szélén őrtálló katonákba ütközik. Rimánkodni kezd a szerb határőröknek, engedjék tovább [...]. A katonák azonban durván visszalökik, erre kiszakítja magát közülük, és futni kezd. Utánalőnek, leteperik. Dulakodás közben még szét tud morzsolni a szájában egy méregfiolát, és ő – az egykori tanársegéd, négy remek és feltűnést keltő novelláskönyv írója, a zene szerelmese, s az abszolút muzsikuskok, Mozart, Bach, Bartók hitvallója – künn a szabad ég alatt, közel a határhoz, egy országúti árok mellett, egy-két perc halálos kínjai és görcsei után, elpusztul.¹²

Ez a másoknál is felbukkanó narratíva Brenner Dezsőt különösen felháborította.

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

Nemzeti Kulturális Alap

MAGVETŐ
KÖNYVKIADÓ ÉS KERESKEDELMI KFT.

www.magveto.hu

www.facebook.com/magveto

magveto.kiado@lira.hu

Felelős kiadó Dávid Anna

Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben,

a nyomda alapításának 137. esztendejében, 2019-ben.

A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

Felelős vezető: Csöndes Zoltán vezérigazgató

www.gyomaikner.hu

Felelős szerkesztő Schmal Alexandra

Korrektor Hradeczky Moni

A kötetet Pintér József tervezte

Műszaki vezető Takács Klári

Kiadványszám 9034

Plantin betűtípusból szedve

ISBN 978 963 14 3874 1